

VIGILIA 2023 *augusztus*

Görföl Tibor: MÁSFÉL ÉVE HÁBORÚ 673

TANULMÁNYOK

Serfőző Levente: PRÓFÉCIÁRA NYITOTT MISSZIÓS EGYHÁZ. VÁLTOZÁS VAGY IRÁNYVÁLTÁS? FERENC PÁPA LELKIPÁSZTORI BESZÉDEINEK KATEKETIKAI REFLEXIÓJA 674

Hamvas Levente Péter: SZENT OLVASÁS. A MONASZTIKUS LECTIO DIVINA BIBLIOTERÁPIÁS TANULSÁGAI 681

Sárándi Tamás: A HAJDÚDOROGI PÜSPÖKSÉG JOGHATÓSÁGÁNAK KITERJESZTÉSE. KORMÁNYZATI ELKÉPZELÉSEK ÉSZAK-ERDÉLYT ILLETŐEN AZ 1940-ES ÉVEK ELEJÉN 689

SZÉP/ÍRÁS

Tatár Sándor: HEGY(ÜGYŰ) BESZÉD (vers) 697

Szilasi László: SAJÁT ÉLET (regényrészlet) 698

Fecske Csaba: A REMÉNY FÁJDALMA; MEDDIG ÉLNEK?; HIÁBA ŐRIZTÜK (versek) 703

Lukács Flóra: TRISZTÁN-AKKORDOK (I.); TRISZTÁN-AKKORDOK (II.) (versek) 704

Lorand Gaspar: TÉLI UTAZÁS (esszé) 707

Iancu Laura: OLVASMÁNY AZ ÉJSZAKA CSELEKEDETEIBŐL (regényrészlet) 710

KORTÁRS VERS KORTÁRS SZEMMEL

Bartusz-Dobosi László: SORSMETAFORA. Iancu Laura: FÖLDINDULÁS 713

Sulyok Valentin: REMÉNYTELENÜL IS MEGMENTENI. Székely Magda: KÖTÁBLA 715

ESSZÉK

Tomáš Halík: A HITHEZ VEZETŐ UTAM (II. rész) 720

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Vörös István: SZILASI LÁSZLÓVAL 730

NAPJAINK

Keserü Katalin: DÁVID KATALIN KÖSZÖNTÉSE 736

Jan-Heiner Tück: SZÍNRŐL SZÍNRE. SIBYLLE LEWITSCHAROFF EMLÉKEZETE 739

EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS

Lőkös Péter: FRIEDRICH MUCKERMANN ÉS MAGYARORSZÁG 742

SZÉP/MŰVÉSZET

Ruzsa György: AZ ISTENSZÜLŐ IVIRONI IKONJA 746

Lázár Kovács Ákos: SZÓTS ISTVÁN III 748

KRITIKA

János Emília: OTTLIK ÖRÖK (KÉRDÉS). *Osztroluczky Sarolta (szerk.): A MINDENSÉG ERNYŐJÉRE KIVETÍTVE. HATVANÉVES AZ ISKOLA A HATÁRON* 754

Ablonczy Balázs: *Zombori István (szerk.): TRIANON ÉS AZ EGYHÁZAK* 759

SZEMLE

részletes tartalom a hátsó borítón 762

ZOMBORI ISTVÁN (SZERK.):
TRIANON ÉS AZ EGYHÁZAK
 METEM, BUDAPEST, 2023

Ablonczy Balázs

„Magunknak kell a dologhoz látnunk, mert úgy tapasztalom, hogy velünk nem törődik senki” – írta Pálóczi Czinke István későbbi csehszlovákiai református püspök Patay Károly esperesnek 1920 decemberében. Levelezésük annak a folyamatnak a része, aminek következtében megszületett 1923-ra a Csehszlovákiai Református Egyház: a tiszán-inneni püspök levele annak a felismerésnek a lenyomata, hogy az elszakított területek magyar egyháztagjai jobbára csak magukra számíthatnak, maguknak kell elboldogulniuk egy új világban. A Zombori István által szerkesztett kötet teljes panorámát kíván nyújtani az első világháborút lezáró békeszerződés okozta felfordulásról a Kárpát-medencei keresztény egyházak életében. A harminc tanulmány harminc szerzője (néhány cikket többen írtak és az evangélikus egyháztörténet bemutatását vállaló Csermelyi József három tanulmányt is jegyzett) tulajdonképpen arra keresi a választ, hogy egy alaptermészeténél fogva univerzalizistikus és az immateriálisra, a lelkiekre tekintő közösség (az egyháztagok összessége) hogyan reagál a nagyon is földi, nagyon is kézzelfogható határteremtésre, templomok, intézmények, emberek elvesztésére. Hogyan tudják ezek a közösségek újrafogalmazni helyüket és küldetésüket egy radikálisan megváltozott világban?

A trianoni békeszerződés 100. évfordulóját két monumentális, egyháztörténettel foglalkozó kötet tette emlékezetessé a történészek számára: a METEM mostani vállalkozása gigantikus méretű (720 oldal), vele egy időben, a Lendület-Fraknói Kutatócsoport kiadásában jelent meg *A magyar katolicizmus és Trianon* (szerk. Sági György) című tanulmánykötet, amelynek fókuszja ugyanakkor nyilvánvalóan szűkebb.

A gyűjtemény megjelenése arra is jó alkalom, hogy általa áttekinthetővé váljék a 19–20. századdal foglalkozó honi egyháztörténet-írás helyzete, felmérhetőek legyenek a hiányok témában, erőforrásban és alap kutatásokban. A helyzet tulajdonképpen biztató is lehetne: érdemes gyorsan hozzátenni, hogy ez azért felekezett-függő. Magányos témafelelősök teljesítményei váltakoznak intézményesült kutatásokkal, és ez is ad valamelyes ritmust a kötetnek.

A már 1990 után szocializálódott közép-generáció mára stabil kutatóhelyi és oktatói állásokkal rendelkezve, szisztematikusan fogott

hozzá az egyháztörténet évtizedeken át elhanyagolt problémáinak feltárásához. Ennek a mára zömében negyven fölött járó korosztálynak a tagjai (így Lakatos Andor, Bánkuti Gábor, Csibi Norbert, Klestenitz Tibor, Schmidt Péter) írták a kötet legletisztultabb, alapos forrásbázisra épülő és szövegként is legjobban összerakott tanulmányait. Fontos még melléjük tenni három erdélyi magyar kutató, Pál Jánosnak az unitáriusokról, Nagy Mihály Zoltánnak a nagyváradi püspökségről, illetve Sárándi Tamásnak a görögkatolikusokról szóló szövegeit. Utóbbi tanulmány arra is példa, hogy az egy-egy témának adott nagyobb kutatási támogatás milyen bőségesen megtérül: a SZAGKHF-Lendület kutatócsoportja által összeállított óriási, az unitusokról szóló forrásgyűjtemények furtonfurfur feltűnnek hivatkozásként nemcsak Sárándinak, hanem a kutatócsoport e kötetben is publikáló vezetőjének, Végheő Tamásnak és másoknak a szövegében is.

A másik nagy tanulság, hogy – bár nem mindenütt és nem egyformán – megindult a magyarországi és utódállami levéltári források szisztematikusan feltárása is, ezért tud a kutatás meríteni a Historia Domusok lendületes elbeszéléseiből, kijavíthatja a két háború közti tényirodalom számtalanszor szajkózott, de sokszor korrekcióra szoruló következtetéseit. Kara Anna premontreiekről szóló tanulmánya pedig arra példa, hogy miképpen lehet egy tulajdonképp elveszett és részben megsemmisült levéltárat rekonstruálni a másutt fellelhető iratanyagokból. Nyilván nem lehet mindenkit rácsorolni egy szűkre szabott összegzésben, de a hazai egyháztörténet kötetben is megnyilvánuló teljesítménye, a maga intézményeivel, a METEM-mel, a MELTE-vel, a munkabizottságokkal vagy a különböző folyóiratokkal a szolid fejlődés képét mutatja. Ebből is adódik a kegyetlen következtetés: a kilencvenes évekre jellemző rácsodálkozó-újralfelfedező írásmód korszaka lejárt.

Egy ilyen hatalmas kötet összetartása, a szerzők fegyelmezése óriási és felette hálátlan feladat: itt sincs ez másképp. A viszonylag gyakori elütések, helyesírási hibák nem is annyira zavarók, a szövegkorpusz terjedelme egyszerűen

elnyeli őket. És az is elmegy, hogy Pál János tanulmányának végén egy másik tanulmány bibliográfiája szerepel: ilyesmi is megesik. Az viszont bölcs önkorlátozást igényelt volna a szerzőktől és pedellusi szigort a szerkesztőtől, hogy kiküszöböljék az ismétléseket, a köztörténeti kezezés állandó újrázásait: hogy ne féltucatszor rugaszkodjunk neki a belgrádi fegyverszüneti konvenció históriájának vagy körülbelül négyszer Glattfelder Gyula temesvári kiállításának. Persze az ismétlések nehezen elkerülhetők, ha a kötet például egyszerre vizsgálódik a kalocsabácsi főegyházmegye trianoni Magyarországon maradt részének történéseiről és az elszakított Bácskában maradt magyar katolikusok két világháború közötti sorsáról, illetve külön írás szól a nagybecskereki püspökség kialakulásáról. A szűk témák szükségképpen hozzák magukkal a specialisták túlterhelését: az Evangélikus Országos Levéltár munkatársa kötelező kúrót letudva, tisztességes, a meglévő kisszámú forrásra támaszkodva írt tanulmányt a jugoszláviai magyar evangélikusok helyzetéről, majd néhány lappal később levéltári források alapos ismeretében brillírozott az Ausztriában rekedt evangélikus egyházrészek történetéről, majd ugyancsak neki kellett megírnia a magyarországi evangélikus egyház 1918 utáni útkeresésének történetét. Csermelyi Nyugat-Magyarországról szóló tanulmánya rokon Göncz Lászlóval, a muravidéki magyar történetkutatás mindenével a szombathelyi katolikus egyházmegye elszakított részéről: jól láthatóan napi, bensőséges ismerettségben áll témájával, előttük sem templomnak, sem miseruhának, sem kongrua-összesítésnek nincs titka. Mások, elsősorban a katolikus egyháztörténettel foglalkozók, mesterien elegyítik a nagy nemzetközi (vatikáni), az országos és az egyházmegyei/helyi történéseket, artistaként ugrolva az egyes szintek között; ilyennek gondolom Somorjai Ádám, Csibi Norbert, Schmidt Péter munkáit, melyeket élvezet volt olvasni. A kötet egyes szövegei élesen exponálnak egy másik problémát is, amely a fentebb vázolt intézményesültség és az egyháztörténet-írás pozicionálásához tartozik: ez pedig az egyháztörténet nyelvi megformálásának kérdése. A probléma persze önmagán túlmutat, és általánosságban arról is szól, hogy 1. kikhez szólunk, amikor történeti kutatásokat mutatunk be, 2. integrálhatónak/integrálandónak tartjuk-e a részdiszciplínát valami nagyobbba, vagy az egész kutatás önmagában áll, nem épülhet egybe sem-

mi mással. Erre utalnak az olyas leírónak szánt fordulatok, hogy egy főpap „imádságos lelkű” volt, vagy egyházi címéhez szükségképp hozzátesszük az „úr” vagy az „atya” szavakat. Mit üzennek ezek a nem hívő vagy a hívő identitásvakat nem történésként megélt olvasónak? Nincs megnyugtató válasz a kérdésre, bár nyilván üdvösebb és hatékonyabb az egyháztörténetet a történeti stúdiumok részeként elképzelné és nyelvhasználatunkat is ehhez igazítani. Miközben a kötet monográfiának is beillő összegzés az egyházak Trianon utáni életéről, talán érdemes megemlíteni a hiányérzeteket: nem a mindent jobban tudó kritikai szellem jegyében, hanem azért, hogy láthassuk, milyen irányai lehetnek még a korszak kutatásának. A kötet tanulmányai közül néhányban felbukkan ugyan az összeomlás, a forradalmak vagy a békediktátum teológiai következményeinek feldolgozása (Hörccsik Richárd tanulmányában például), de ez messze nem általános. Az, hogy a két világháború közötti korszak eszméi villámgyorsan teret nyertek a társadalomban és a politikai/kulturális életben, elválaszthatatlan az egyházak rekrisztianizációs szándékaitól és teológiai (fél)fordulatától, amelynek olyan külső jelei vannak, mint a templomépítési és gyülekezetalapítás láz az országban: a 12 új fővárosi katolikus plébánia alapítása (ezt Beke Margit adattárából tudhatjuk meg), a türelmi rendelet óta nem látott számú evangélikus templom (szám szerint 63 darab! az országban: erről az Evangélikus Országos Múzeum most nyílt, *Kihívás és lehetőség* című kiállításán értesülhetünk), valamint a református templomépítési láz főváros-szerte. Jonica Xénia és Orbán Szabolcs tanulmánya az Erdélyi Ferences Rendtartomány 1918 utáni történetéről szépen bemutat bizonyos gazdasági következményeket is, túlmutatva a földbirtokok elvételének rituálisan ismétlődő esetein: így szólnak a pénzbevéltetés okozta nehézségekről, illetve bemutatják azt a jezsuitákétól eltérő rendi stratégiát, amely a kisebbségi intézményépítésben való határozottabb szerepvállalást szorgalmazta. Jó lett volna olvasni a kisegyházi vagy/és éppenséggel a zsidó reakciókról Trianon kapcsán, vagy az egyházak menekültekkel kapcsolatos segélyező gyakorlatairól a húszas évek első felében – ez utóbbi körülmény részben összefügg a fentebb említett gyülekezetalapításokkal is. Bár a tanulmányok döntő többsége fegyelmezetten igazodik a tudományos szttenderdekhez, utalásokból, félmondatokból, végig nem mondott történetekből felsejlenek a morális dilemmák, szívszorító történetek vagy egyszerűen csak az élet mindennapjait átszínező események:

huzakodás az ungi református egyházmegye Kárpátaljához került parókiái körül, az erdélyi ferencesek amerikai komisszariátusa, amely csak 1992-ben szűnt meg, ahogy a pécsi káptalan tagjai sorsot húznak, hogy a szerb megszállás alatt álló városban melyikük misézzen Karađorđević Péter király születése napján, ahogy a teljesen magára maradt Rappensberger Vilmos rendfőnök még őrzi a selmecebányai rendházat annak bezárása és a szerzetesek elköltözése után, ahogy a távozó Glattfelder Gyulát búcsúztatják papjai Temesváron, ahogy a nagybecskereki katolikus templomban fel-felszakadó zokogás kíséri a kegyesrendiek utolsó miséjét kiutasításuk előtt; ezek a történetek (és még annyi más) világítanak be teljes mélységükben Magyarország és az egyházak 1918 utáni történetébe. És ott vannak a hirtelen halálesetek is: bár az egyházvezetők egy jelentős része már előrehaladottabb korban volt, elgondolkodtató, hogy az evangélikus Baltik Frigyes, a református Petri Elek vagy a katolikus egyház egész sor püspöke-

érseke (Várady Lipót kalocsai-bácsi érsek, Párvy Sándor szepesi, Balás Lajos rozsnyói, Batthyány Vilmos nyitrai, Széchényi Miklós nagyváradi püspök vagy éppen Hajdu Tibor pannonhalmi főapát) idő előtti elhunytáról tanúskodna, hogy az összeomlás éveit ezeket a férfiakat is megroppantották.

Minden, Trianonnal foglalkozó (katolikus) egyháztörténeti munka origója Salacz Gábor 1975-ben megjelent műve (*Magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*) – hasonló összegzés a protestáns egyházakról, a zsidó felekezetről vagy akár a kiségyházakról a mai napig nem készült, bár számos érdemes előtanulmányt és részmonográfiát publikáltak kutatók. Salacz kötete hivatkozási alapként a mostani kötetben is számtalanszor feltűnik, és a Zombori István szerkesztette kötet méltó folytatása ennek a maga korában negligált alapműnek, egyúttal olyan munka a történetek tanulmányozásához, amit a következő korok kutatói nem hagyhatnak majd figyelmen kívül.